

GRØNLANDSKE PORTRÆTTER: FREDERIK BERTELSEN (1750-1828)

Af Mads Lidegaard

Det hænder ikke så sjældent, når man arbejder med grønlændernes historiske galleri, at man pludselig standser op ved en mand og opdager, at han da sådan set er lige så meget dansker som grønlænder, eftersom den ene af forældrene, i reglen faderen, er dansker. Og man spørger uvilkårligt hvorfor og med hvilken ret sådanne blandinger uden videre betragtes som grønlændere.

Fænomenet hænger sammen med datidens og måske også til dels nutidens syn på begrebet indfødte. Det har rundt i verden været uhyre almindeligt, at europæiske mænd – i eller udenfor ægteskab – fik børn med indfødte kvinder, og det har overalt været sædvane at betragte disse børn som indfødte. De var i reglen vokset op i det indfødte lokale milieu, talte tit kun moderens sprog, tænkte og handlede stort set som hendes folk. Den dag idag defineres begrebet indfødt i højtstående kulturnationer tit rent juridisk som personer, der har 25 % eller mere indfødt blod i sig, så en person altså regnes som indfødt, hvis blot een af bedsteforældrene er indfødt.

Når Frederik Bertelsen her behandles på linie med andre, som afstammingsmæssigt er rene grønlændere, sker det altså med den begrundelse, at han i sin egen tid levede og betragtedes som sådan. Hans far var dansk embedsmand i Grønland, gift med en grønlænderinde, men en af de embedsmænd som tog konsekvensen heraf og blev i landet hele sin levetid.

Bertel Laersen hed han og voksede op på vajsenuset i København, hvor Hans Egede efter hjemkomsten fra Grønland fik bolig. Egede fik da den ide at få uddannet nogle af de mere velbegavede vajsenu drenge til lærere og missionsmedhjælpere, – eller som de kaldtes: kateketer, – i Grønland. Han underviste dem selv i det grønlandske sprog, og så tidligt som 1739 blev da to af disse drenge sendt op; den ene var den kun 17-årige Bertel Laersen, som kom til Godthåb.

Ung og vågen som han var, blev han hurtigt meget dygtig til grønlandsk og levede nær inde på livet af grønlænderne, som han stadig underviste, mens han rejste rundt

og boede i deres huse i distriktet. På det tidspunkt var den danske mission ved Godthåb næsten opslugt af den herrnhutiske missionsstation, som lå et par kilometer fra kolonien. Den danske missionær var stærkt påvirket af de tyske brødremissionærer, og den unge kateket blev også afgørende præget af deres specielle form for kristendom. I en alder af 22 år giftede han sig med en kun 16-årig grønlandsk pige, Susanna, fra deres menighed og blev derved endnu stærkere knyttet til den.

Han var imidlertid meget energisk og dygtig i sit arbejde, og da en ny koloni blev anlagt ved Sukkertoppen, blev Laersen sendt derop, hvor han skabte en stor menighed, som naturligvis derved blev meget stærkt påvirket af herrnhutiske tanker og skikke. Som en anerkendelse af sit dygtige arbejde blev han i 1764 ordineret som missionær og virkede som sådan i sit distrikt indtil sin død i 1782.

I dette dansk-grønlandske missionærhjem voksede en flok børn op, som fra de var helt små ganske selvfølgelig blev draget med ind i faderens arbejde – og blandt dem de tre sønner, Josef, Frederik og Jacob.

Som de andre blev Frederik meget tidligt taget ind i missionsarbejdet og arbejdede som kateket både ved selve kolonien og senere på egen hånd ude i distriktet fra sit 15. år. Han blev også anbragt nogen tid i Godthåb for at modtage undervisning i latin af den danske missionær dernede, da hans far gerne ville have ham uddannet som missionær, men det blev opgivet igen. Dels skabte hans stærkt herrnhutiske præg nogen betænkelighed, dels var han vokset op i meget grønlandske omgivelser og kunne meget lidt og dårligt dansk. Og endelig var der altså selve hans afstamning: Han var jo grønlander og som sådan på forhånd ifølge hele datidens indstilling ikke egnet til at indtage et højere embede.

Han blev så sendt tilbage til Sukkertoppen og i længere perioder stationeret helt alene ude på distriktets fangerboplads, hvor han naturligvis levede som grønlander blandt grønlandere i meget nær kontakt med det lille samfund. Han modtog på linie med andre grønlandske missionsmedhjælpere en meget beskedent løn, som i virkeligheden forudsatte, at han selv bidrog med forsyningen af fangstprodukter.

Sydgrønlands første provst, islændingen Egil Thorhallesen, visiterede i 1775 de unge menigheder i Sukkertoppen og blandt andet Frederiks egen ved bopladsen Ika-miut, og provsten er fuld af lovord over de missionerende sønner og især da Frederik:

„Nu ere de begge, såvel Joseph som Fridrich, især den sidste, ret smukke redskaber til missionens opbyggelse, og den unge Jacob tegner sig lige så godt. De ere, fornemmelig Fridrich, i deres kristendom ypperlig vel grundede, og de forene med kundskaben en smuk opførsel. Jeg overhørte dem i Hr Wiborgs overværelse, og han var, længe førend jeg holdt op, sær fornøjet med dem.“

Provsten havde i det hele mange lovord til overs for Laersen og hans sønners arbejde – kun var han noget betænkelig ved det umiskendeligt herrnhutiske præg, som

sporede i den unge mission. At den gamle folketro lå lige i overfladen under den kristne fernis fik sønnerne et uhyggeligt varsko om, da deres far døde så sent som i 1782. Grønlænderne der havde holdt meget af deres præst gennem de mange år, fik den ide, at en ældre kvinde ved navn Karitas havde bevirket hans død ved hekseri. Det var en sædvanlig grønlandsk tradition at mistænke ældre kvinder for at være hekse, iliseetsut, og straffen derfor var næsten altid døden – altså svarende ret nøje til vores egen heksetro herjemme. Nu blev de ophidsede og ville hævne missionærens død. De overfaldt og mishandlede Karitas med piskning og slag, og af frygt for, hvad de mere kunne finde på, styrtede hun sig i havet fra et fjeld.

To år varede det, før man fik erstattet Bertel Laersen og sendt en ny missionær til Sukkertoppen. I de to år holdt Frederik missionen igang og klarede dette store ansvar ganske udmærket. Men han var jo grønlander og ulærd og kunne derfor ikke betros missionærstillingen, og en ung dansk præst blev så sendt op, som naturligvis både sprogligt og på enhver anden måde var ganske afhængig af Frederik Bertelsens hjælp.

Få år efter brød et uvejr løs. Menighederne i distriktet, som gennem så mange år havde været vant til et meget effektivt og hyppigt tilsyn gennem Laersen og hans tre sønner, havde svært ved at stå på egne ben, da der nu pludselig kun var en enkelt mand til arbejdet og de derfor i langt højere grad end før blev overladt til sig selv. Og det hjalp ikke så meget igen, at en ung missionær blev sendt op, som havde meget svært ved at få kontakt med befolkningen – dels alene af sproglige grunde, dels fordi hans forkyndelse var så meget anderledes end den herrnhutiske, de havde været vænnet til. Der opstod en vis reaktion og uvilje mod præsten – især da han på sin side gik til felts mod de for ham uheldige og ulutherske skikke i menighederne. Hengivenhed for den gamle afdøde missionær og den tilvante religionsform nærrede uviljen. Den herrnhutiske appel til følelserne, til at hengive sig i voldsomme psykiske udladninger, dødedyrkelsen og andre skikke, som før var blevet holdt i ave af Laersen, blev nu illegale foreteelser, som grønlanderne hengav sig til ude på pladserne, når præst og kateket var langt borte – og så udartede de let.

Laersens sønner, som til dels endnu virkede i området, kom i en vanskelig stilling. Deres loyalitet overfor den foresatte missionær måtte byde dem at bekæmpe de ulovlige forsamlinger, men inderst inde måtte de jo billige protesten mod missionæren og hans noget hårdhændede kurs overfor de overleverede skikke. Kun Frederik synes at have været helt loyal mod den nye missionær – de andre brødre modarbejdede ham og støttede i smug reaktionen i distriktet.

Situationen blev kritisk, da et ægtepar i Evighedsfjorden, fjernt fra kolonien, af personlige grunde fik stærke motiver til at udnytte den overspændte stemning og begyndte at optræde som profeter. Fangeren Habakuk og hans kone Maria Magdalena hævdede at modtage direkte åbenbaringer, som de bragte videre til deres tilhængere,

ofte i form af befalinger, hvorved de fik en stærk magt i hænde. Magdalena brugte den blandt andet til at få et par af sine personlige fjender ryddet af vejen. Habakuk udnyttede den i anden retning overfor bopladsens kvinder. Der foregik en stærk dyrkelse af de døde og holdtes gudstjenester, hvor man græd og sang salmer, opførte vilde latterkor og brugte det gammelkirkelige fredskys.

Missionæren prøvede at formane og true – det hjalp intet. Grønlænderne flokkedes fra hele distriktet i Evighedsfjorden – flere af Laersens gamle kateketer sluttede sig til –. Det normale kirkeliv ophørte i distriktet og missionæren var magtesløs og turde til sidst ikke komme derud. De verdslige myndigheder, som i begyndelsen var ligeglade og ikke tilbøjelige til at tage sig af sagen, blev dog også snart betænkelige, da al indhandling og det normale økonomiske liv i området gik i opløsning. Koloniens købmand og assistent sendte flere klagebreve til inspektøren i Godthåb:

„Grønlænderen Habacucs kone er ganske uforskyldt blevet deres profetinde og har de latterligste åbenbaringer, som kuns kan tænkes. Alle grønlandere fra Ikamiut, Agpamiut og Kangamiut har reyst derop for at høre hendes sludder og foregiver at have hørt lyd af klokker og musik af valdhorn, som efter kællingens beretning er sendt ned fra himlen. Hendes optøyer skal ellers fornemmelig gåe ud på at indføre de herrnhutiske skikke iblandt dem.

To mennesker har hun ved sin galskab fået dræbt: Den eene var en gammel enke fra Ikamiut, som hun beskyldte for at være heks. Denne blev så forbauset, at hun straks gik hen og druknede sig. Den anden var kateketens mor, som de mishandlede svært. Nu er hun endelig bleven borte, gået til fields for at undgåe den dievelske medfart og dør af sult og frost omkommet.

Grønlændernes fangst ville have været meget bedre, om de ikke havde lagt den meste tid af vinteren og blot hørt efter, mens Habacucs kone har forbedret deres religion, dannet dem en himmel fuld af værelser, tælder, klokker med meget meer, ansat mucici og børnevogtere derved – og har derved gjort handelen den største skade.“

Sådant kan også embedsmændene for de jordiske ting forstå, og inspektøren er meget bekymret. Da præsten i sin desperation beder om at få hjælp til magtanvendelse, og man fra København foreslår kvinden bragt af vejen „på hvad måde skee kan“, holder inspektøren dog igen og mener, at man, hvis man forsøger at omvende hendes tilhængere på „mexicansk“, kun vil opbringe dem til vrede og forvandle deres fantasie til galskab og raseri.

Mens såvel verdslige som gejstlige myndigheder brevvekslede i bekymret rådløshed, var Frederik Bertelsen den eneste, som med virkning kunne bekæmpe sværmeriet. Han var missionærens eneste virkelige hjælper, og denne var derfor bange for at sende ham ind i heksekedelen, da han frygtede, det kunne koste Bertelsen livet. Man blev imidlertid nødt til det, og Bertelsen får da også hovedæren for, at det om-

sider lykkedes at få bevægelsen opløst. Habakuk hjalp selv godt med, da han gik så langt over strengen overfor tilhængernes koner og døtre, at det blev selv de troende for meget. Varsler om dommedag og andre profetier viste sig ikke at slå til, og efterhånden rejste folk hjem til deres gamle pladser, så Bertelsen kunne begynde at bygge det op, som var slået i stykker.

Men udryddet var bevægelsen ikke. Den ulmede stadig længe lige under overfladen, og Frederik Bertelsen var den, som især måtte holde øje med den og passe på, den ikke blussede op igen. Frygten herfor viste sig at være begrundet. I 1803 brød den igen voldsomt ud i de samme egne. Til direktionen i København indberetter inspektøren, som kun ved et råd:

„Atter har grønlænderne ved Kangerdlugssuatsiak begyndt på at udbrede de samme falske læresætninger. Hovedpersonerne for fanatismen i året 1789 var den så kaldede profet Habakuk og hans kone Maria Magdalena. Disse personer er vel for nogle år siden bortdøde, men deres narrestreger har de dog efterladt til deres sønner, døttre og hele familie og som nu træder i de afdødes fodspoor.

Virkelig er det missionairens pligt at påsee, at slige uordener eller narrerier udryddes førend de fæste dybere rødder. Men for det første boer denne omtrent 30 miile borte fra stedet, og for det andet er den nuværende missionær ikke den mand, som lader religionssagerne trykke sig, men som er lige nøyet enten så nationen tror på det gode eller onde væsen. Altså kan man ey ved ham vente nogen hjælp i at udrydde fanatismen.

Jeg har bedet købmanden at formå Kateketen Fr. Bertelsen, som er en retskaffen og af sine landsmænd agtet mand, at han på alle muelige måder må søge at bringe grønlænderne fra deres galskaber.“

Året efter indberetter inspektøren:

„Om grønlændernes narrestreger i henseende til en ny sects oprettelse hørtes nu intet. Kateket Fr. Bertelsen er i år forflyttet til det sted, hvor disse profetiske siæle boer, og han vil uden tvivl indbringe den gamle orden igen.“

Men fra Sukkertoppen skriver Fr. Bertelsen til inspektøren:

„De var skikkelige, så længe jeg var hos dem.“ Og så sent som 1813: „Jeg kan ikke forlade disse folk. Jeg er bange, når jeg ikke *er* hos dem, kan snart komme en profet igen. Den falske troe er ikke endnu ret slukket blandt habakukkerne.“

Endnu engang har Bertelsen raget kastanierne af ilden og reddet situationen. Men han er stadig kateket, han er stadig ulærd og grønlænder, og ingen drømmer om, at han kan blive andet. I stedet sidder en sløv og ligegyldig, men fint uddannet dansk missionær som hans foresatte. Bertelsen er nu 53 år.

Som en anerkendelse fik han tilladelse til også at holde gudstjeneste for de danske, hvilket dog af sproglige grunde faldt ham svært.

Fire år efter, i 1807, sejlede den kgl. Handels grønlandsskibe i eftersommeren som sædvanligt hjem fra Grønland – uvidende om krigen, som var brudt ud mellem England og Danmark, og de løb lige i armene på englænderne, som ventede på dem. Kun eet undslap i en rygende kapsejlad gennem Skagerak og Kattegat. Det blev begyndelsen til en række hårde år for Grønland. Forbindelsen til moderlandet ophørte næsten og forsyning af alle varer svigtede. Handelen gik i opløsning, for der var ikke noget at handle med. Grønlænderne led nød, for de kunne ikke få krudt og kugler til fangsten. Og danskerne i Grønland led nød, fordi de manglede forsyningerne hjemmefra og ikke kunne købe noget af grønlænderne.

Nøden tvang dem til i stort tal at forlade Grønland på hvad måde, det nu kunne lade sig gøre. Der kom ingen nye folk ud, så pladserne blev stadig tyndere besat. I 1813 rejste Sydgrønlands sidste missionær hjem efter at have gennemgået en regulær sultevinter, og tilbage var i hele Grønland kun een eneste missionær, nordmanden Hartz i Nordgrønland. Stillingen var håbløs. Ene mand havde han ingen levende chance for at betjene den enorme kyststrækning med datidens langsomme og primitive transportmidler, og hele missionen truede med at falde fra hinanden. Sydgrønlands inspektør havde denne frygt, som han begrundede med disse ord:

„Jeg er af den uforgribelige formening, at missionen vil nærme sig sin totale undergang, hvis det skulle vare længe, inden missionærerne udkommer til landet igen. Når jeg undtager Frederik Bertelsen har ingen af de andre kateketer ringeste autoritet blandt grønlænderne, hvilket dog er nødvendigt, når missionen skal have nogen fremgang i landet.“

Også Hartz anråbte København om at råde bod på miséren, og missionskollegiet var da også klar over situationens kritiske karakter – både fra et gejstligt og verdsligt synspunkt. Alene nødssituationen forklarer det skridt, man tog: Man besluttede at lade Bertelsen ordinere til præst og gav Hartz ordre til alene at foretage ordinationen, samtidig med at man sendte Bertelsen selv meddelelse om beslutningen med skrivelserns ord „på grund af de fordelagtige vidnesbyrd om duelighed, sædelighed og flid, som stedse er meddelte Dem som kateket i Deres embeds førelse.“

Det var et meget bemærkelsesværdigt skridt, man her havde taget. For datidens tankegang var det ganske uvant, at en indfødt kunne betros en såkaldt officersstilling, et højere selvstændigt embede, og det var aldrig før sket, at en grønlænder var blevet udnævnt til en sådan post. Frederik Bertelsen blev derved banebryder for en udvikling, som det endnu i vore dage kan være svært nok at få ført til ende. Det var da også betegnende, at dette skridt først blev taget, da alle andre veje var lukkede.

Selve præstevielsen blev nok så besværlig at få gennemført. Bertelsen fik meddelelsen sommeren 1814 og begav sig straks nordover for at møde Hartz. Men denne fik i sit nordlige domicil besked så sent, at han ikke kunne nå at rejse sydpå den sommer,

før vinteren satte ind. Forgæves ventede den allerede nu 64-årige Bertelsen på sin kollega, og til sidst måtte han vende hjem – stadig som uordineret kateket, en skuffelse som man ikke har vanskeligt ved at forestille sig.

Næste forår begav begge sig tidligt afsted. Vejret drillede, og først efter 3 ugers besværlig rejse mødtes de to i Holsteinsborg, hvor ordinationen til gengæld så blev gennemført med megen festivitas og med handlingens hele latinske ritual på udtrykkelig biskoppelig ordre oversat til grønlandsk, – med festgudstjenester flere dage på rad og offentlig bespising af hele byens befolkning.

I sin tale formanede Hartz specielt de udsendte: „I skulle viise al kærlighed og agtelse, hørighed og lydighed mod den beskikkede lærere, Hr. Frederik Bertelsens undervisninger og påmindelser i religionens vigtigste lærdomme, da dette er af største vigtighed i henseende til Jeres pligtens iagttagelse såvel imod Jer selv som imod Jeres grønlandske brødre.“

Denne formaning kunne nok være påkrævet, for det var ingen nem opgave, den 65-årige præst gik ind til. Een ting var det uhyre distrikt, som var ham alene betroet, – en næsten 1000 km lang kyststrækning, som måtte berejses med de mest primitive befordringsmidler i det hårde klima. Værre endnu var den skepsis, som uundgåeligt mødte ham fra europæernes side, nu, da han pludselig skulle være deres ligemand. Det er karakteristisk, at den selvsamme inspektør, som få år forinden havde fremhævet Bertelsens stærke autoritet, var imod hans ordination, ikke overværede denne i Grønland så usædvanlige begivenhed og allerede i 1816 skriver til København:

„Erfaring har vist, at Bertelsen, som et eenfoldigt og ucultiveret menneske, aldeles ikke veed at tilvejebringe sig den autoritet iblandt hans undergivne og landsmænd, som han bør have og som er så nødvendig for ham og enhver overlærere, når nogen nytte skal bevirkes af embedsførelse – da han er og bliver grønlander i ordets virkelige forstand, hvorefter da især følger: at hans undergivne og landsmænd betragter ham som deres kammerat og ligemand.“

Den danske embedsmand peger her på et forhold, som givetvis også har bidraget til at gøre opgaven svær for Bertelsen: Også fra grønlandernes side blev han mødt med skepsis. Også de var helt uvante med, at en landsmand blev anbragt i en højere stilling, og de reagerede uvilkårligt imod det med en vis mistillid og uvilje.

Inspektøren indrømmer dog retfærdigvis, at Bertelsen forretter sine kirkelige handlinger på grønlandsk upåklageligt. Derimod var det ingen succes, når han skulle tale for danske. I en dansk dagbog fra 1815 kan læses:

„Bertelsen forsøgte 2. juledag at holde dansk gudstjeneste, men begyndelsen af prædiken overbeviste snart enhver om, at man ville komme til at forlade kirken uden at have forstået et eneste ord, som også virkelig gik i opfyldelse.“

Man kan ikke lade være at tænke på, hvor mange gange grønlandere har måttet

forlade en kirke uden at forstå, hvad unge danske præster prøvede at sige på deres sprog.

De første år, da Bertelsen endnu var alene om arbejdet, indtil nye missionærer endelig kom op, var han uafslædig på rejse i sit vældige distrikt, overalt blandt grønlandere kendt under navnet „Naparutak“, som egentlig betyder rygfinnen af en hval. Da der senere kom mere normal besættelse af missionærstillingerne, overtog Bertelsen selve Godthåb distrikt og virkede her indtil 12 år efter sin ordination, og inspektøren, som han nu i det daglige var nabo til, giver ham det menneskelige skudsmål, at han „i grunden er et godt menneske og lever et moralsk og ustraffeligt liv fremfor den største del af hans landsmænd.“

Endelig i 1827, 77 år gammel, blev han fritaget for sit krævende embede, men kun eet år kunne han nyde sit otium og døde allerede 1828, 78 år gammel. Det varede næsten to menneskealdre, før man igen betroede en grønlander et præsteembede. Men det var ikke Bertelsens skyld.